

Az apátfalvi viselet változása a 20. század első felében

I. Kutatási előzmények, kitűzött feladatok

Csongrád megye egyetlen települése sem tartozik az országszerte ismert „viseletes” falvak, mezővárosok közé. Noha a terület nincs szűkében a 19. századi népéleti leírásoknak, a városias ízlés gyors terjedése, a sajátos stílusjegyeket hordozó fehérhímzés visszafogott alkalmazása és divatjának gyors múlása, a „cifraságokat” mértéktartóan használó paraszti öltözetek díszessége miatt egyik sem emelkedett erre a rangra. A szabásvonalakban, textilhasználatban polgári mintákat követő falusi viseletek sorából három település öltözködéskultúrája vonta magára a módszeres kutatók figyelmét: így a szőregi magyarok és szerbek ruházata, a Szeged mellett „mehúzódó” Tápé sajátos színeket kedvelő női öltözete valamint a palóc és jász telepeseket befogadó Apátfalva környezetétől eltérő női viselete. Vidékünk paraszti öltözködésének szabályait, az öltözet elemeinek és struktúrájának változását a századfordulót követő évekig T. Knotik Márta kutatta és tárta fel összefoglalóan az 1991-ben megjelent *Csongrád megye népművészete* című tanulmánykötet keretében. Összefoglalásának gerincét a szegedi és a megyebeli mezővárosok (különösen Makó és Hódmezővásárhely) részben paraszti gyökerű, részben polgárosodó, „divatkövető” öltözködéskultúrájának leírása adja, s ebbe a változás(fejlődés)történetbe ágyazva jelennek meg a kisebb, a többi községhez mérten sajátos arculatot vagy bizonyos fokú lemaradást mutató falvak viseletei (Tápé, Apátfalva, illetve a szerbek lakta Deszk, Szőreg, érintőlegesen a többnemzetiségű Magyarcsanak). A tanulmányban kifejtett, a „paraszti” és „polgári” kategóriákat nem szigorúan külön kezelő fejlődésvonal szabályaitól nem függetlenítheti magát a kutató, aki a viselet témájával foglalkozik e térségben.

Apátfalva jelenleg közel három és fél ezer lelket számláló település, a Maros folyó jobb partján, Makótól 11 kilométerre fekszik, az egykori Csanád megye területén. A történelme során többször lerombolt falu a 18. század derekától a Jászságból, Heves, Hont, Nógrád és Gömör megyéből érkezett telepeseikkel, valamint a szomszédos Csanád községből ideköltözött családokkal népesült újra. A település lélekszáma a 18. század végétől a huszadik század derekáig meghaladta az ötezer főt. A lakosság megélhetését a 20. században egyre inkább jelentőségét veszített állattartás és halászat mellett a Maros melléki, jó termőképességű föld megművelése biztosította. A hagyományos szemtermesztés mellett híressé vált a falu a fokhagyma, majd zöldség- és burgonyatermesztéséről.

A falu lakossága mélyen vallásos, hívő katolikus szinte napjainkig. A környező (többségében református vallású vagy többnemzetiségű) települések lakóival nem házasodtak másfél évszázadon keresztül, rokoni szálak inkább az országhatár túloldalán fekvő Ócsanádhoz és néhány Arad környéki faluhoz fűzték őket. Piaci, kereskedelmi kapcsolataik a trianoni határok meghúzásáig Arad, Pécska és Nagyszentmiklós irányában jelentősebbek voltak, mint Makó felé.

Az apátfalvi nők öltözködésének szerkezete és egyes ruhadarabjai sajátos színteljesítést jelentenek a korán polgárosodó Dél-Alföldön. Munkánk célja a rendelkezésre álló bőséges, de sok szempontból hiányos, egyoldalú adatok rendszerezése, kiegészítése, összefoglalása volt, azzal a reménnyel, hogy a kevésbé ismert múzeumi anyag és a korábbi források adatai alapján, a jelenkori néprajzi gyűjtések lehetőségeit és korlátjait figyelembe véve önálló jelenségként váljon értelmezhetővé az apátfalvi viselet.

II. Vizsgálati módszerek, források

Az apátfalvi nők környezettől eltérő öltözködése az első világháború után felkeltette a kutatók érdeklődését. 1925-ben Banner János, a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetének munkatársa készített feljegyzéseket Apátfalva néprajzi sajátosságairól, s vázlatának gerincét éppen a viselet jellemzése alkotta, melyhez fényképfelvételeket is készített. 1937-ben Fél Edit és Kovács László gyűjtöttek a faluban viseletre vonatkozó adatokat a Gyöngyös Bokréta csoport számára, tapasztalataikat az *Ethnographia* hasábjain tették közzé. Az ekkor készült 48 fényképfelvétel a Néprajzi Múzeum fotótárában található. 1963-ban Morvay Judit vezetésével egyetemi hallgatók végeztek Apátfalván viseleti adatgyűjtést a készülő Néprajzi Atlasz számára. Fényképfelvételeik szintén a Néprajzi Múzeumban találhatók.

A szegedi és makói múzeum gyűjteményei megfelelő számban őrzik az apátfalvi viselet jellegzetes darabjait. A szegedi néprajzi gyűjtemény alapítói 1907-ben és 1909-ben több viseleti darabot, így selyem *pruszlikokat*, vattázott selyem *rékliket*, színes szalagokkal díszített ujjasokat: *testhezállókat*, selyemszoknyákat vásároltak a faluban. A korai gyűjtéseket követően 1954-ben Nagy Dezső járt a faluban: részletesen dokumentálta egy lakodalom menetét, s több viseleti darabot is vásárolt a gyűjtemény számára. Az 1950-es évek végétől rendszeresen gyarapodott a szegedi néprajzi gyűjtemény apátfalvi ruhadarabokkal, Bálint Alajos, majd Juhász Antal és T. Knotik Márta jóvoltából. Ugyancsak szép számmal találhatók – elsősorban női – viseleti darabok a makói néprajzi gyűjteményben, melyeket az 1960-as, '70-es években Tóth Ferenc és Felföldi László vásároltak. A múzeumi tárgygyűjtés lehetőségei az 1990-es évek közepétől beszűkültek, napjainkban elvétve kerül, ha kerül

hagyományos öltözeti darab a gyűjtő kezébe. A múzeumokban őrzött, többnyire a 19. század végétől az 1920-as évekig viselt női ruhadarabok leírásával az általánosítás sémáit igyekeztünk kikerülni, konkrét példákat adva a szabásvonalak és a díszítések variálásának adott közösségen belüli lehetőségeiről.

A tárgyi anyag értelmezését segítette a jelentős mennyiségű, helyszínen gyűjtött fénykép, melyeket az 1970-es években T. Knotik Márta másoltatott a szegedi múzeumi fotótár számára, valamint egy makói fényképész mester, Homonnai Nándor több ezer üvegnegatívból álló hagyatéka az 1920-as, '30-as évekből. A műtermében készült felvételeken a helybeliek mellett a környező falvak lakói láthatók, akik közül öltözetük alapján nagy biztonsággal lehet az apátfalviakat kiválasztani. Az elődök által gyűjtött fényképek számát saját gyűjtéseink során is gyarapítottuk.

Kevésbé tudtuk témánk feldolgozásában hasznosítani a településről fennmaradt levéltári dokumentumokat, mivel ezek a források csak elszórt és közvetett adalékokat tartalmaznak az öltözködésre vonatkozóan. Több tanulsággal szolgáltak a szegedi múzeum adattárában található paraszti és helyi önkéntes néprajzi gyűjtők tollából származó kéziratok, melyek között kifejezetten viseleti témájú dolgozat nincsen, a népeleti leírások sorai között azonban több értékes, öltözködésre vonatkozó adat is olvasható.

A múzeumi tárgygyűjtés és a szóbeli emléanyag gyűjtésének lehetőségei az 1990-es évek közepére beszűkültek. 1986-ban jártam először Apátfalván, a szegedi múzeum számára felajánlott viseleti darabok adatolására. 1987-ben középiskolás diákok közreműködésével még számos viseleti darabot gyűjtöttünk a makói múzeum számára, s az emlékezet is eleven volt használatukra, viselésük körülményeire vonatkozóan. Az 1980-as évek végén végzett gyűjtések során egészen közelinek tűnő emlékanyagot sikerült rögzítenem az 1920-30-as években még használatban lévő, több évtizedes hagyományt megjelenítő viseleti darabokról, az öltözködés íratlan szabályairól. A kilencvenes évek végétől megismételt néprajzi gyűjtések azonban a saját tapasztalaton alapuló emlékezések helyett elszórt, gyakran hallomásból szerzett adatokat hoztak felszínre az apátfalvi öltözködés 20. század első felére jellemző rendszerére vonatkozóan: az elbeszélésekből egy újabb nemzedék polgárosodó-divatkövető, megváltozott öltözködési kultúrájának adalékai kerültek felszínre. Saját gyűjtéseink révén így elsősorban az „átöltözés” mozzanatait, az egyes öltözeti darabok eltűnését, illetve megjelenését tudtuk rögzíteni. Adatainkat a 20. század derekáig, az 1960-as évekig jellemző öltözködési gyakorlatra vonatkozóan gyűjtöttük össze. A téveszkek szervezését követő társadalmi és életvitelbeli változások, valamint a ruhakészítés kisipari módjainak háttérbe szorulása ettől kezdve felgyorsította az öltözködés hagyományainak feloldódását. Ebben a

folyamatban a ruhaviselés szokásrendbe illesztésének, íratlan erkölcsi szabályainak változása némi késéssel követte az új ruhadarabok, szabásvonalak elterjedését. Vizsgálatunkat – célkitűzésünk értelmében – nem terjesztettük ki a félmúlt-közelmúlt kutatására.

III. Eredmények

Munkánk fő eredménye – a témára vonatkozó bőséges adathalmaz összegyűjtése mellett – a korábbi néprajzi leírások egyoldalúságának a lehetőségek szerinti kiegyensúlyozása, illetve a téma önálló, összefoglaló kifejtése. Az elszórt adatok, valamint a századforduló után gyűjtött múzeumi viseleti darabok jellegzetességei alapján az apátfalvi női öltözködés, illetve egyes viseleti darabok változását a 19. század utolsó harmadától az átöltözés kiteljesedéséig követhetjük nyomon. A leírás során nemcsak a korábban többek által ismertett női öltözeti darabok bemutatására törekedtünk, hanem az elődök által figyelemre alig méltatott férfi viselet elemeit is számba vettük, s igyekeztünk az ünnepi-hétköznapi öltözködés eltéréseit is rögzíteni.

A 19. század végétől a 20. század derekáig terjedő, közel 50-60 éves periódus alatt játszódott le az a folyamat, melynek végén a helyi ízlés feloldódott az általános divatot követő ruhadarabok viselésében. A helyi sajátosságok eltűnését egy-két évtizeddel túléltek egyes, öltözködéshez kapcsolódó szabályok (szokáshagyományok, illemszabályok), illetve a ruhadarabok előállításának, megszerzésének önellátó vagy kézműipari módjai.

Az apátfalvi női viselet körülbelül 10-15 éves lemaradással követte a környező falvak, illetve példaként szolgáló mezővárosok öltözködési szokásait. Különállásuk ebben a tekintetben vidékünkön közismert volt: a tápéiak, vagy a közeli Csanádpalota lakói számon tartották a sokszoknyás, „nagyfar”-ban járó, öltözködésükre különös figyelmet fordító apátfalviakat.

A rendelkezésre álló források alapján a viselet változását három metszetben vizsgáltuk.

A 19. század végén a közeli Makó öltözködési kultúrájához képest már szembeötlő volt a lemaradás. Benyóczki István, a község bírása szerint az apátfalvi nép „ősi szokásaiból ki nem vetkőztethető, különösen a ruházatot illetőleg, sem a férfi, sem a nő, bárha a civilizáció nem alacsony fokán álló Makó város köznépével folytonosan érintkezésben vannak, az ősi viselettől nem tágit”. A női viselet elemei közül az ünnepi darabok maradtak fenn: így a gyári pamutvászonból készült, bevarrott ujjú, fehér hímzéssel díszített ingek, *slingelt* pamutvászon alsószoknyák, valamint a szintén gyári kelmékből készült felsőruhák. Gazdagon díszítettek az ingek fölé felvett *pruszlikok*, melyek közül a legrégebbek fekete atlaszselyemből készültek, derekuk hosszú, karöltőjük széles aranycsipkével szegett. A századforduló táján viselt darabok dereka rövid, anyaguk színes, tarka virágos selyem, díszük színes, rakott selyem

fodor, *farkasfog* és arany szállal készült paszomány. A szoknyák anyaga ebben az időszakban többnyire színjászó taft, a századforduló tájékán készültek virágos selyem. 5-9 szél anyagból, varrógéppel készültek. A bő szoknyához viselt, erősen karcsúsított, bélelt ujjasok, *testhözállók* régebbi darabjai gallér nélkül készültek, aljukat, kézelőjüket csipkefodorral, paszománnyal, *farkasfoggal* és színes, rakott selyem fodrokkal díszítették. A századforduló táján készült ujjasok már kerek galléros, álló nyakú ruhadarabok, díszítésük szintén gazdag. A téli ruházat elemei között figyelemre méltók a fehérre kikészített bőrből varrt, színes hímzésű, gazdagon díszített, prémezett ködmönök, *kuzsuk*, valamint a fekete klott vagy szatén alapanyagú, gyönggyel kivarrt, vattás ujjasok, a *kacabájok*. Fontos kiegészítője volt az ünnepi viseletnek a selyemrojtos nyakbavaló kendő, illetve a szoknyát szinte teljes egészében takaró, egyszínű, szabás nélküli *egyszél kötő*.

A századforduló utáni egy-másfél évtized több újítást hozott a nők öltözetében: a teljes egészében bélelt, karcsúsított szabású „testhezállókát” felváltotta a mell fölött elvágott, derékvonalig sűrűn lerakott, de még mindig a szoknyaderékon kívül viselt, széles aljú „blúz”. Díszítésében a gyári tüllcsipke és a színes cérnával varrt gépi díszítővarrás vált kizárólagossá. Alapanyagként a vékonyabb taftot egyre inkább a vastag, nagyvirágos atlaszselymek váltották fel. A télire való ruhák között megjelent a hosszú derekú, szőrmével bélelt, fekete plüsskabát. A kötének szabása is változott: keskenyebbé vált és alját széles fodorral toldották meg. Ebből az időből már az ünnepi selyem ruhadarabok mellett színes kartonból, illetve kékfestő anyagból is maradtak fenn utcai, „gyünni-menni való” öltözetek. Főként a fiatalok báli, félünnepi öltözködéséhez használt, népszerű alapanyag ekkoriban az áttetsző, festett pamutkelme, a *barizs* (barege).

Az 1920-as években újabb váltás következett: a korábbi, szabás nélküli, bő szoknyák helyére a még mindig több szélből varrt, de már szabott szoknya lépett, melyhez a derékba bekötött aljú blúzt viseltek. A blúzok szabása egy ideig néhány vonalat megőrzött a korábbi lerakott blúz jellemzőiből, de egyre inkább a városias, polgári szabásvonalak váltak uralkodóvá. Ezzel együtt zsugorodott a szoknya bősége is. Az 1930-as években megjelent az egyberuha is az apátfalvi nők öltözködésében. Az utóbbi viseletek kiegészítője már nem a derékra kötött, hanem az egybeszabott, ún. *melles kötő*, a selyem vállkendők, karcsú szabású plüsskabátok pedig végleg kikerültek a használatból. A téli öltözet kiegészítője a harmincas évek végétől inkább a varratott vagy készen vásárolt hosszú kabát lett. A második világháború végén és az azt követő időszakban a kereskedelem hiányai miatt az öltözködés átalakulása kissé megtorpant, s néhány „szükségelem” is megjelent: pl. a házilag font kenderfonál felhasználása harisnya kötésre, illetve a takácsvászon újrafelfedezése.

Az 1950-es évek végén gyorsuló ütemben terjedt a városias divat. A korábbi, kisipari és házi előállítású ruhadarabokat a hatvanas évektől a konfekcióipar termékei fokozatosan háttérbe szorították, bár a méretre készült ruha majdnem a század végéig megtartotta presztízsét. Az úgynevezett házivarrók száma a 20. század első felében elérte az ötvenet, ez a szám az 1970-es-80-as évekre a tizedére apadt. A varrók feladata volt a női felsőruhadarabok előállítása mellett a fehérenemű és a férfiingek elkészítése is.

A férfiak öltözködése szintén megkésve követte az országszerte lezajlott változásokat. A vászon ruhadarabokra épülő inges-gatyás viselet még az 1920-as években is tartotta magát a faluban, nemcsak az idősek, hanem a fiatalok báli és munkára való öltözeteként. Az ünnepi gyolcsingeket, völegényingeket a dél-alföldi fehérhímezés helyi motívumai díszítették, utolsó darabjai az első világháborút megelőző években készültek. A szintén ünnepre való, gyolcs bőgatyá, ún. *londorgatyá* a legidősebbek ünnepi, templomi öltözetében még a második világháború után is jelen volt. A posztóruhák a nagy ünnepekre viselt elemei voltak a férfiöltözetnek. A zsinórdíszes, kékposztó kabátból és szűk szárú, csizmába húzott, ellenzős nadrágból álló „kékbeli” ruha csak a tehetősebb családok tulajdonában volt, gyakran csak egy rend, amelyet a család tagjai felváltva viseltek az alkalom szükségére szerint. A fekete posztó a 20. század elején terjedt el, majd az 1920-as évek közepétől a szűk szárú nadrág helyett inkább a bő csizmanadrágot, ún. *priccses nadrágot* kezdték hordani az apátfalvi férfiak. A harmincas évektől a posztó helyett egyre inkább a bársony, illetve a szövet vált a férfiruhák alapanyagává. A munkába viselt ruházat szintén a harmincas években változott: a vászonruhák mellett megjelent a szűk *kukoricánadrág* és a klottnadrág. Míg a viselés alkalmától függően változó formájú és alapanyagú csizmákat elsősorban helyi iparosok készítették, a téli ruházat fontos darabjai: a suba, a *bekecs* és a század elején gyakran használt *melles* a szomszédos Magyarcsanak műhelyeiből került ki.

Vidékünkön viszonylag kevés példa adódik egy-egy település öltözködési szokásainak, ruhadarabjainak néprajzi megközelítésben való leírására, így az apátfalvi viselet változását Tápé és Szőreg példájával vethettük egybe. Munkánk során nehezen oldottuk fel a korai, de egyoldalúan rögzített adatok bőségének, a múzeumi gyűjteményekben őrzött ruhadarabok kínálta tanulságok gazdagságának és a jelenkori gyűjtés korlátjainak ellentétét. Karnyújtásnyira illant el előlünk a tárgyak, adatok étellel való megtöltésének lehetősége, így dolgozatunk inkább tárgyközpontú, feltáró jellegű.

Az apátfalvi öltözködés a 20. század első felében sokáig ellenállt a – különösen az első világháborút követő – társadalmi változásokhoz és a női szerepek átalakulásához igazodó viseletek hódításának. A 19. századi, paraszti használatban „megragadt” ruhadarabok: a sok

alsószoknyával hordott, felszegett „bokros” szoknyák, a mellévarrott ujjú, fodros gallérú, hímzett ingek és színesen szalagozott *pruszlikok* együttese még akkor is jelen volt a viseletben, amikor a tájék többi településének asszonyai már levetették azokat. (A közeli, alig 300 fővel nagyobb lélekszámú Csanádpalotán az asszonyok már az 1910-es évek második felében *slafrokot*, azaz egyberuhát kezdtek viselni, csupán néhány évvel lemaradva az országos divattól.) Az apátfalvi öltözködés parasztos jellege azonban inkább a „hagyományosnak” tekintett öltözeti darabok megtartásában, mint továbbfejlesztésében mutatkozott meg. Az apátfalvi fehér hímzésű női és férfiingek nem színesedtek ki, mint például a kalocsai viselet darabjai, a hímzés is – a kevés fennmaradt darab alapján – megőrizte stílusjegyeit: nem uralkodott el a ruhadarabok felületén s nem vált elnagyolttá sem. A polgáris szabású női ujjasok díszítését, bár sajátos szín- és formakombinációk szerint, elsősorban készen kapható rőfösáruval oldották meg, a vászonruhák kézi hímzésű motívumai nem kerültek át a viselet újabb elemeire. Az 1930-as évek közepén meginduló átöltözési kedv miatt a hagyományosnak tekintett ruhadarabok továbbélését segítő Gyöngyösbokréta mozgalom keretében sem születtek új elemeket tartalmazó, a helyi tradíciót átalakító színpadi öltözetek, hiszen jórészt csak a szekrényből kellett elővenni a szinte le sem vetett, régi darabokat. Így az apátfalvi viselet nem „járta végig” azt az utat, amelynek során az országosan ismert, népviseletes csoportok a 20. század derekára oly jellegzetessé formálták öltözetüket.

IV. Publikációk

1. Gyermekviselet Csongrádon az 1930-as években. In: Viselet és történelem. Viselet és jel. (Szerk. Korke Zs.) Aszód, 1996. 107-115.
2. Gyermek és fiatalok öltözködése Csongrádon az 1930-as években. In: Oppidum Csongrád 1997. (Szerk. Georgiádes I.-Dr. Sebestyén I.) Csongrád, 1997. 73-86.
3. Házivarrók Apátfalván. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2003. (Szerk. Tóth István) Szeged, 2004. 11-18.
4. Londorgatya és vászoning. Adatok az apátfalvi férfiviselet változásához. In: Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. (Szerk. Bárkányi I. – Fodor F.) Szeged, 2005. 417-424.